ئسوڵیەتە هاوچەرخەکەی رۆژئاوا.. . ڕەخنەکردنی بەجیهانیکردن ونوێگەری

هاشم صالح

*ڕەنگە هەندێ کەس ئەوەی بەلاوە سەیربێت کە من ناتۆرەی ئسوڵیەت لە رۆژئاوا دەنێم، رۆژئاوایەك کە هیچ نەبێ سێ سەدە دەبێ لەدژی داخرانی لاهوتیی فەڵەیی دەستی بەشەڕکردوە، بەڵام لەوانەیە ئەو مەبەستەم لەکۆتایی ئەم وتارەدا ڕوون ببێتەوە. بەڕاستی من خۆم بەناچار دەبینم کە دەبێ بەیەکجارو لەچەند لایەکەوە بچمە گۆڕەپانی شەڕی هزرییەوە، ئەوەندەی مەسەلەکە پەیوەندیی بەخۆمانەوە هەبێ، داوا دەکەم بەبەردبوونەکەی ئاوەزمان هەڵبوەشێنین و هزری عەرەبی و ئیسلامی بەڕوی ئاسۆکانی نوێگەری و رۆشنگەریدا بکەینەوە. ئەمە کرانەوەیەکە کە سودی گشتیی گەلی ئێمەو گەلانی ئیسلامی تێدا دەبێ، لەبەر ئەم هۆیە کاتێکی زۆرم لەوەدا بەسەربرد ئەزمونی ڕۆشنگەریی ئەوروپایی لەسەر ڕوپەڕەکانی ئەم رۆژنامەیە(مەبەستی لە رۆژنامەی "الشرق الأوسط"ە) ڕونبکەمەوە، وتومە ئەم ڕۆشنگەرییە لەهەندێکی ڕوەکانیەوە قەرزاربای فەیلەسوفە عەرەب و موسوڵمانەکانە، لەو کاتەدا کە ئێمە زانست و فەلسەفەو شارستانیمان هەبوە، بۆیە کاتێکیش کە باس دێتە سەر رۆژئاوای هاوچەرخ و قەڵەمڕەوی دەستەڵاتی ئەو بەسەر چارەنوسەکانی جیهان لەڕوی ئابوری و سیاسی و سەربازی و تەکنەلۆژییەوە، ئەوا منیش هەر ئەوەم پێدەکرێ لەلایەنە نێگەتیڤەکانی ئەم قەڵەمڕەوە ئاگایی بدەم، هەر ئەوەندەشم لەدەست دێت کەبەشێوەیەکی تایبەتی ئاماژە بەو ئاکامە بدەم کە چارەنوسی نوێگەریی پێگەیشتوە. من زۆرجار بەئاراستەی پێچەوانەدا پەرگیریم کردوە واتە بەئاراستەی رزگاربون لەهەمو بەهاو کۆککارەکان پرۆژەکەی نوێگەری لەسەرەتاوە ئازادیبەخش و ئەومێدبەخش بو، بەڵام دواجار بو بەجۆرێك لەئایدۆلۆژیایی سەرکوتکار، یان ئسوڵیەتی وشك، کەگفتوگۆ قبوڵ ناکات. بێگومان ئەمە مانای ئەوە نیە کە من لایەنە پۆزەتیڤەکانی مۆدێرنە (نوێگەری)ی هاوچەرخ گوێ پێنەدەم، یان من داوای ئەوە بکەم بگەڕێینەوە بەرەودواوە، بەڵکو تەنها داوای ڕەخنەکردن و لەبێژنگدانی نوێگەری دەکەم بۆ ئەوەی مرۆڤانەترو دادپەروەرانەتر بێت، لە ڕاستیشدا چەند بیریارێکی گەورەی رۆژئاوایی وەکو (ئالان تۆرین،و یۆرگن هابرماز،و بەیار بۆردیۆی زانای سۆسیۆلۆژیستی فەرەنسیی کۆچکردوش) هەروا دەکەن، زانا ئاینیەکانی رۆژهەڵات و رۆژئاواش داوای ئەوە دەکەن، بەڵام بەشێوەیەکی تر.. ئێستە پرسیار لەسەر ئەم مەسەلەیە بەمشێوەیەیە: چۆن نوێگەری وەرچەرخاوەو بوە بەئایدۆلۆژیایەکی سەرکوتکار، یان تەنانەت بوە بەئسوڵیەتێکی ڕەهایی کە دەیەوێ بەبێ ئەوەی گفتوگۆی لەگەڵ بکرێ، خۆی بەسەر جیهانیدا بسەپێنێ؟

بەمانایەکی تر، چۆن پرۆژەی ڕۆشنگەری و مۆدێرنە لەدژی خۆی هەڵگەڕاوەتەوەو کەی هەڵگەڕاوەتەوە؟ بێگومان من ناتوانم لە وتارێکدا وەڵامی ئەم پرسیارە بدەمەوە، لەچەند وتارێکیشدا ئەوەناکرێ. بەڵام هێندە بەسە کە ئاماژە بەهێڵە گشتیەکان بدەین.

ئەوە ڕوونە کە ئەو لیبرالیزمە پەرگیرە، یان نوێیە کە ئەمڕۆ لە ڕێگەی (بەجیهانیکردن)ەوە مرۆڤایەتیی کۆنترۆڵکردوە لەسەردەمی (ڕیگان و تاچەر)ەوە گەشتۆتە لوتکەو بەرجەستەی سەختترین و لەخۆباییترین سەرمایەداری دەکات و ڕەقترین ڕقی لەهەستە مرۆڤایەتییەکانە.

ئەگەرچی حزبە سۆشیال دیموکراتەکان بەرەنگارییەکی زۆری ئەم ئایدۆلۆژیایانەیان کرد، کە رۆژئاوای گرتەوە، بەڵام لەکۆتاییدا ملیان بۆ کەچ کرد، دەڵێن (بیار بۆردیۆ) بە دە ڕۆژ پێش مردنەکەی لە نەخۆشخانەدا ئیدانەی (ژۆسپان)و حزبی سۆشیالیستی فەرەنسەی کردوە، لەبەرئەوەی لەپێناوی مانەوەی خۆی لەدەسەڵاتدا

ناپاکیی لە پرەنسیپەکانی خۆی کردوە، چونکە هەرچەند کۆمپانیاکان و خاوەنکارە بزنسمانەکان دەوڵەمەند بن، ئەوندە توێژە هەژارەکان لەکۆمەڵگەی فەرەنسیدا هەژارتر دەبن، ئەوان ئێستە لەهەڵمەتی ڕاگەیاندنی هەڵبژاردنەکاندا پێ لەسەر مەسەلەی دابینکردنی ئاسایشی ناوشارەکان و شەقامەکان دادەگرن. ئێستە هەریەکە لە(شیراك و ژۆسپان) لەگەڵاڵەکردنی پرۆژەکانی سەرکوتکاریدا کێبەرکێ دەکەن،و هەریەکەیان لەپلاندانانندا بۆ سیاسەتی توندڕەوانەی ئاینده کێبەرکێی ئەویتریان دەکات.

راستە (ژۆسپان) هەندێجار ئامارژە بەلایەنی کۆمەڵایەتیی گرفتەکە دەدات و دەڵێ دیاردەی بێکاری لەناو ئەو کرێکارانەدا کە ڕویان لەڕۆژئاوا کردوەو لەناوجالیەی عەرەبی و ئەفریقیە کۆچکردوەکاندا زۆر بڵاوەو ئەمەش هۆ سەرەکیەکەی بڵاوبونەوەی تاوانکارییە لەناو کۆمەڵگەی فەرەنسیدا، بەڵام تا ئێستا بۆ گۆڕینی ڕەوشی دیفاکتۆی ئەم جالیە هەژارانەی کەلەکەنارەکاندا نیشتەجێن شتێکی نەکردوە شایانی باس بێت. گومان لەوەدانیە لەمڕووەوە چەپەکان لەڕاستەکان باشترن، بەڵام لەم دواییانەدا ئەوەندە لێك نزیکبونەوە لە نێوانیاندا ڕویداوە کە ئیتر هاوڵاتیی فەرەنسی نەزانێت چۆن لەیەکیان جیابکاتەوە! تاکار گەشتە ئەوەی خەڵك بڵێن دەنگدان بەشیراك، یان ژۆسپان هەریەك شتە. باشە چی ڕویداوە تا بەو شێوەیە ئایدیۆلۆژیای لیبراڵیی نوێ (یان سەرمایەداریی نوێ) زاڵبوە بەسەر هەمواندا؟ بۆچی حزبە سۆشیال دیموکراسەکان، واتە حزبەکانی (بلێرو شرۆیدەرو ژۆسپان) دەستیان لەکارکێشایەوەو بوون بەوێنەیەکی پاڵفتەکراوی سەرمایەداری؟ لەڕاستیدا لەپاش هەرەسی کۆمۆنیزمەوە ڕۆژوا تائاستی لەخۆبایبون متمانەی بەخۆی و ئایدۆلۆژیاکەی پەیداکردوە. تیۆرە ئایدیۆلۆژییەکەی لیبراڵ دیموکراتیش (کە خۆی وەك ئایدۆلۆژیا ناناسێنێ) بوە بەڕاستییەکی ڕەهاو نیمچە پیرۆز. کەواتە دەبێ بەسەر هەمو گەلانی سەرزەویدا گشتگیر بکرێ، چونکە جگە لەو شتێکی دیکە لەئارادا نیە..
کەواتە ئایا مێژو بەئەو، یان بەسەرکەوتنی ئەو کۆتایی نەهاتوە؟

ئایا پرەنسیپەکانی ئەم ئایدۆلۆژیایە چین کە ئێستە کۆمەڵگاکانی ڕۆژئاوای گرتۆتەوە؟

یەکەم شت بریتیە لە پیرۆزکردنی یاساکانی بازاڕو بەرنەکەوتنیان بەو بیانوەی ئەوانە یاساگەلێکی زانستین ئەگەر لەیەك کاتدا دەوڵەمەندیی دڕان و هەژاریی کوشندەش دروست بکەن، ئەمجا پەرستنی پارەو سەرمایەو ڕقبونەوە لەهەر مرۆڤێکی هەژار، لەبەرئەوەی کەنەیزانیوە چۆن کاری خۆی چێبکات وبەهەرشێوەیەك بێت دەوڵەمەند ببێ. ئەوە یەکەمجارە پارە لەکۆمەڵگە ڕۆژئاواییەکاندا بەهایەکی ئەرێی پۆزەتیڤ وەردەگرێ، لەبەرئەوەی پێشتر لەلایەن ئەو بەها ئاینیانەوە کەبەزۆری بەلای هەژاریدان ئیدانەکراوە. تەنانەت (ماکس فێبەر)یش، ئەو زانا کۆمەڵناسە ناودارە کەبەوە تۆمەتبارکراوە سەرمایەداری پیرۆزدەکات، هەرگیز لەکتێبەکانیدا بەچاکەی پارەدا هەڵی نەداوە، هەروەها بەدەست بڵاوی و چڵێسیی خەرجکردن،و بەو دەوڵەمەندییەی نەوتوە باشە کەبەهەرشێوەیەك بێت دەبێ تائاستی دڕان خۆی دەوڵەمەند بکات، هەروەها باسی باشەی ئەوەشی نەکردوە کە ملیۆنان بەبێهۆ خەرج بکرێ، بەپێچەوانەوە ئەو دەیوت کە ڕووحی سەرمایەداری لەگیری و دەستگرتنەوەو کارکردن و هەوڵدان و بەئاکام گەیاندنی ئەرکەکاندایە.بەڵام ئەو باسی سەرمایەداریی قۆناغە سەرەتاییەکانی سەرمایەداریی دەکرد،واتە ئەو کاتەی کە هێشتا ماناو بەهایەکی تێدامابوو. لەوێدا سەرمایەداریی ڕەسەن ئەوکاتە زۆر دڵخۆش دەبوو کە هەستی دەکرد ئەرکەکانی سەرشانیی ئەنجامداوە. لەسەرەتاکانی سەدەی بیستدا (مۆرگان)ی پیشەسازو سەرمایەداری گەورەی ئەمریکا کە پیاوێکی موتەوازع بو، و لەقازانجکردنیشدا لێبوردەو بەڕێزبو دەیگوت:- پێویست ناکات بەڕێوەبەری هیچ کۆمپانیایەك لەکۆمپانیاکانی "بەخۆشیەوە" موچەکەی لەبیست ئەوەندەی موچەی کرێکارەکەی پتربێت، مانای ئەگەر بۆ نمونە کرێکارەکە لە

مانگێكدا هەزار دۆلاری دەست بكەوێ، پێویستە دەستكەوتی خاوەنكارەكە لەبیست هەزار دۆلار تێنەپەڕێ.. بەڵام ئێستە بەراوردەكان چۆنن؟ ئایا سەرمایەداریی هاوچەرخ بەوە قایل دەبێ كەسەرمایەدارەكانی پێش خۆی پێی قایل دەبون؟ ئەو ئامارە متمانە دارانەی كە (دێریك بووك)ی سەرۆكی پێشوی زانكۆی (هارفارد) پێشكەشی كردون دەڵێن موچەی خاوەن كارێك لەشەستەكاندا چل و سێ هێندەی موچەی كرێكارێك بوە، پاشان لەنەوەدەكاندا موچەكەی خاوەنكار بازێكی گەورەی داوەو بوە بەسەدو چل و سێ ئەوەندەی موچەی كرێكارێك، بامەسەلەكان ڕونتر بكەینەوە: كاك (پییێر سیوار) بەڕێوەبەری كۆمپانیایەكی گرنگی فەرەنسیە، موچەكەی لەم دواییانەدا گەشت بە سەدو پەنجا هەزار دۆلار بۆ یەك مانگ، كەچی كرێكارێكی لای ئەو لەمانگەكەدا لەهەزار دۆلار بۆ هەزارو پێنجسەد دۆلار پتر وەرناگرێ؟ ئایا ئەمە شارستانیەتێكی مرۆڤایەتییە؟ داهاتی بەڕێوەبەری كۆمپانیای ناوداری یاریی منالان لەكەناری پاریس (والت دیزنی) لەساڵی (1993)دا یەك ملیار فرەنكی فەرەنسی بوە، كە دەكاتە نزیكەی دووسەدملیۆن دۆلار.. بەڵام داهاتی (جۆرج سۆرۆس)ی گەورە زەمكاری ناوبازاڕی بۆرسە جیهانییەكان لەهەمان ئەوساڵەدا یەك ملیار دۆلار بوە، ئەمەش داهاتێكی پێوانەییەو هێندەی بودجەی دەوڵەتێكی تەواوی وەك (چاد) دەبێ.

سەرچاوە / الشرق الأوسط 2002/3/15